

**«Η ψηφιοποίηση των χειρογράφων ως πολιτιστική παρακαταθήκη
για τις επόμενες γενιές»**

Κυρίες και κύριοι,

Τα χειρόγραφα, αναμφίβολα αποτελούν μια μεγάλη πολιτιστική κληρονομιά. Για να καταλάβουμε, όμως την μεγάλη αξία τους, είναι, νομίζω, αναγκαίο να κάνουμε μια ιστορική αναδρομή στην εξέλιξη των χειρογράφων.

Φυσικά, είναι σημαντικό πρώτα απ' όλα να γίνει κατανοητό τι ακριβώς ήταν τα χειρόγραφα. Κατά την αρχαία εποχή τα βιβλία γράφονταν με το χέρι πάνω στον πάπυρο, που είχε ορθογώνιο σχήμα και χωριζόταν σε εγχάρακτες στήλες μέσα στις οποίες εντασσόταν το κείμενο. Ο πάπυρος είχε την μορφή κυλίνδρου, ο οποίος όταν ξετυλίγονταν έφτανε μέχρι τα 12 μέτρα. Τα άκρα της ράβδου περιτύλιξης στολίζονταν με μέταλλο ή ελεφαντόδοντο πάνω στο οποίο κολλούσαν ένα κομμάτι περγαμινή με τον τίτλο του έργου. Ο αναγνώστης κρατούσε τον πάπυρο με το δεξί χέρι και με το αριστερό τον ξετύλιγε ενώ με το πρώτο χέρι τύλιγε πάλι το μέρος που είχε διαβάσει.

Εξετάζοντας την ιστορική διαδρομή της ανθρώπινης επικοινωνίας, διαπιστώνουμε ότι στην προϊστορική εποχή ο άνθρωπος θέλοντας να επικοινωνήσει με τα μέλη της ομάδας του χρησιμοποιούσε την κραυγή και διάφορες εκδηλώσεις/κινήσεις του σώματος.

Ακολουθεί η περίοδος επικοινωνίας με τον έναρθρο λόγο, ο οποίος έδωσε τη δυνατότητα πληρέστερης έκφρασης όχι μόνο στοιχειωδών και στην ουσία τους πρακτικών σκέψεων και επιθυμιών αλλά και πιο σύνθετων και αφηρημένων εννοιών.

Στην συνέχεια με την σφηνοειδή γραφή παρατηρούνται τα πρώτα γραπτά κείμενα, χαραγμένα σε πήλινες πινακίδες. Αυτά δημιουργήθηκαν για την καταγραφή των αγροτικών προϊόντων το 3.300 π. Χ.Τούτα τα κείμενα είναι εικονογραφήματα όπου το καθένα αναπαριστά ζωγραφικά ένα αντικείμενο ή ον.

Κατόπιν αναδύεται η ιερογλυφική γραφή η οποία συναντάται στην αρχαία Αίγυπτο. Η ονομασία της προέρχεται από τον ισχυρισμό των Αιγυπτίων ότι η γραφή τους ήταν θεόσταλτο και άρα ιερό δώρο από τον Θεό Θωτ στους ανθρώπους. Τα πρώτα ιερογλυφικά σημεία ήταν σκαλισμένα σε πέτρα ή πηλό και σύντομα απέκτησαν φωνητική αξία συμβολίζοντας έναν φθόγγο ή μία συλλαβή.

Οι ανάγκες των λαών, που ανέπτυξαν πολιτισμό, για γραπτή επικοινωνία αυξάνονταν ολοένα και περισσότερο. Έτσι, οι λαοί της ανατολής εφηύραν τις εκτυπώσεις. Η ιστορία των εκτυπώσεων ξεκίνησε από τους Κινέζους οι οποίοι

διαθέτουν το αρχαιότερο εκτυπωμένο κείμενο, που βρέθηκε σε μορφή κυλίνδρου με τίτλο "Ιστορία του Διαμαντιού" και περιέχει κείμενα και εικόνες με θρησκευτικό περιεχόμενο.

Από τον 12ο αιώνα η ζήτηση για βιβλία αυξάνονταν, το εμπόριο και οι συναλλαγές διευρύνονταν συνεχώς με λογικό αποτέλεσμα η τέχνη της αντιγραφής να ξεφύγει από τα στενά όρια των μοναχών και να προσεγγισθεί για πρώτη φορά από την μεσαία τάξη. Μάλιστα, η κατασκευή του χαρτιού που έγινε γνωστή στους Ευρωπαίους από το τέλος του 13 αιώνα δημιούργησε νέα δεδομένα.

Γύρω στο 1370, στην Γαλλία, διακοσμητικά και θρησκευτικά έργα χαράσσονταν σε ξύλινες πλάκες και τυπώνονται σε χαρτί. Η τεχνική της ξυλογραφίας διαδόθηκε στην Ιταλία το 1420 και το 1430. Τα πρώτα τυπωμένα βιβλία περιείχαν μικρής έκτασης κείμενα. Τα τυπωμένα φύλλα ενώνονται στην μια πλευρά τους είτε με κλωστή είτε με ζυμάρι. Τα πιο γνωστά βιβλία ξυλογραφίας είναι η Γραμματική του Δονάτου, η βίβλος των φτωχών και ο καθρέφτης της ανθρώπινης σωτήριας.

Σίγουρα τα χειρόγραφα ανήκουν σ' έναν δικό τους μαγευτικό κόσμο. Ταξιδεύουν τον αναγνώστη αιώνες πίσω και του διηγούνται την δική τους ιστορία καθώς όπως προαναφέρθηκε είναι ιστορικά έγγραφα, αφού γράφτηκαν πριν από πολλούς αιώνες. Γράφτηκαν στο χέρι και μας διασώθηκαν από τις αντιγραφές που πραγματοποιούσαν οι μοναχοί.

Αυτή η πρακτική μπορεί να εφαρμοζόταν για αιώνες, αλλά δεν σημαίνει ότι δεν είχε τα προβλήματά της. Συνήθως το υλικό ήταν σκληρό και γι' αυτό παρατηρούνταν μια δυσχέρεια στην γραφή, αλλά και ευπαθές με αποτέλεσμα να καταστρέφεται από τον σκόρο, τα ποντίκια, την υγρασία, την ηλιακή ακτινοβολία, την κίνηση και πίεση του αέρα και από τις χημικές και βιοχημικές αντιδράσεις. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του παραπάνω είναι η βιοαλλοίωση, δηλαδή η «κάθε μη επιθυμητή αλλαγή στις ιδιότητες ενός υλικού που προκαλείται από τις ζωτικές δραστηριότητες των οργανισμών», σύμφωνα με τον ορισμό του Hueck. Επίσης παρατηρούνταν βλάβες από την συχνή χρήση τους όπως για παράδειγμα την αναδίπλωση σελίδων. Τα χειρόγραφα παρουσίαζαν και την εξής ιδιαιτερότητα: λόγω του ότι ήταν γραμμένα με το χέρι απαιτούνταν πολύς χρόνος για τη σύνταξή τους. Για παράδειγμα μια μεγάλη επιστολή μπορεί να γραφόταν σε περισσότερο από δύο μέρες. Γι' αυτό γίνονταν πολλά διαλείμματα σε αυτό το διάστημα και αυτό είχε ως συνεπακόλουθο την αλλαγή θεμάτων ή ύφους γιατί ενδιάμεσα σκέφτονταν να προσθέσουν κάτι στο περιεχόμενο ή να το διατυπώσουν διαφορετικά. Επιπλέον υπήρχε και η αλλαγή διάθεσης του συντάκτη, κάτι που επίσης μπορεί να διαφοροποιούσε το θέμα ή το ύφος του κειμένου.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι η συντήρηση των χειρογράφων είναι εξαιρετικά δυσχερής υπόθεση και δυστυχώς παρά τις όποιες προσπάθειες καταβάλλονται η φθορά τους είναι μονόδρομος. Αν θέλουμε να σωθούν πρέπει να εφαρμοστούν άλλες τεχνικές. Μια απ' αυτές ήταν η φωτογράφησή τους. Το Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών διαθέτει πολλά μικροφίλμ τα οποία

τραβήχτηκαν την δεκαετία του '70 κυρίως από το Άγιο όρος. Αυτά συγκεντρώθηκαν στο Ίδρυμα για την εύκολη πρόσβαση ερευνητών - και όχι μόνο - σ' αυτά. Έτσι μπορεί και μια γυναίκα να τα δει, ενώ κάτι τέτοιο θα ήταν αδύνατο, λόγω του άβατου για τις γυναίκες στο Άγιο Όρος. Αλλά ακόμα και τώρα που διατίθενται στο Ίδρυμα, πάλι υπάρχει η δυσκολία της απόστασης για κάποιον που μένει σε άλλη πόλη, χώρα ή και άλλη ήπειρο. Επίσης και τα μικροφίλμ έχουν αρχίσει να φθείρονται καθώς όλα τα υλικά υπόκεινται σε φθορά. Παρά, λοιπόν, την αξιολογή προσπάθεια που περιγράψαμε, φαίνεται πως ούτε αυτό αρκεί για να διασωθούν εσαεί τα χειρόγραφα.

Για να επιτευχθεί αυτό, φαίνεται πως η σίγουρη λύση είναι η ψηφιοποίηση των χειρογράφων, η μετατροπή τους, δηλαδή, σε ψηφιακή μορφή. Με αυτόν τον τρόπο θα προστατευθούν τα χειρόγραφα από κάποια επιπλέον επιδείνωση της κατάστασής τους. Με την επίτευξη της ψηφιοποίησης θα μπορεί ο καθένας να δει το χειρόγραφο που τον ενδιαφέρει από την άνεση της οικίας του. Ζούμε σε μια εποχή όπου η άνθιση και η ανάπτυξη της τεχνολογίας είναι διαρκής και ραγδαία. Είναι επόμενο, λοιπόν, να εκσυγχρονιστεί και η έρευνα και μελέτη των χειρογράφων. Με αυτόν τον τρόπο, εκτός απ' τους ερευνητές θα έχει πρόσβαση σ' αυτά κι ο καθημερινός πολίτης, ο οποίος μέχρι πριν δεν θα ήξερε ούτε την ύπαρξή τους, πόσο μάλλον την σημασία τους. Έτσι θα μπορέσει να πληροφορηθεί γι' αυτά, να απολαύσει την αισθητική τους και ίσως να του γεννηθεί η θέληση να εντυπώσει περισσότερο σε αυτά.

Πιο συγκεκριμένα, θα μπορέσουν και οι μαθητές να έρθουν πιο εύκολα σε επαφή με τον πλούσιο αυτόν κόσμο των χειρογράφων και με τον τρόπο γραφής εκείνης της περιόδου, μαθαίνοντας της αξία τους και διευρύνοντας τους ορίζοντές τους. Ένα πολύ καλό παράδειγμα ανάδειξης της αξίας των χειρογράφων για τους μαθητές, είναι η απάντηση σε ερωτήματα του τύπου: «Από που ξέρουμε τις διδαχές του Πλάτωνα, του αποστόλου Παύλου και άλλων συγγραφέων;» Ή «πώς ξέρουμε ότι συνέβη το τάδε ιστορικό γεγονός;». Έτσι θα αντιληφθούν ότι και μέσω της καταγραφής των προαναφερθέντων, μας έχει διασωθεί ό,τι γνωρίζουμε για την αρχαιότητα. Επίσης με αυτόν τον τρόπο θα κατανοήσουν τη σημασία του γραπτού λόγου και ως τρόπου μετάδοσης πληροφοριών και ως τρόπου προσωπικής έκφρασης των σκέψεών τους, γεγονός που θα αυξήσει ενδεχομένως την επιθυμία τους να τον χρησιμοποιήσουν.

Μία αξιομίμητη πρακτική προσέλευσης του ενδιαφέροντος των μαθητών είναι τα εκπαιδευτικά προγράμματα που πραγματοποιεί το Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών. Σε αυτά οι μαθητές έρχονται σε επαφή με βιβλικά χειρόγραφα, τους Κώδικες, τις μικρογραφίες, και την ψηφιοποίηση. Για παράδειγμα το γυμνάσιο Φρυγανιώτη, συμμετείχε σε ένα τέτοιο πρόγραμμα που περιλάμβανε ψηφιοποίηση χειρογράφων, έρευνα σε γραπτό υλικό και μια γενικότερη γνωριμία με το χειρόγραφο. Οι μαθητές δούλεψαν συνεργατικά εξασκώντας την κριτική σκέψη και την κοινωνικότητα τους. Πρώτα γνώρισαν τα βιβλικά χειρόγραφα μέσω εκπαιδευτικών βίντεο και στη συνέχεια οι ίδιοι οι μαθητές ερεύνησαν και

παρουσίασαν την ιστορία της γραφής από την προϊστορία μέχρι σήμερα. Κατόπιν επισκέφτηκαν εικονικά το ψηφιακό μουσείο του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών και μελετήσαν τους χειρόγραφους κώδικες. Έτσι τα παιδιά ήρθαν σε επαφή για πρώτη φορά με την παλαιογραφία και κατανόησαν πως η τεχνολογία, και κατ' επέκταση η ψηφιοποίηση, είναι απαραίτητο εργαλείο για τη διατήρηση αρχαίων κειμένων. Τέλος οι μαθητές αντέγραψαν κάποια χειρόγραφα με μεγάλη επιτυχία, όπως έκαναν οι μοναχοί στα μοναστήρια για την διατήρηση του κειμένου.

Μάλιστα ένα τέτοιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα πραγματοποιείται και φέτος, μεταξύ του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών και πέντε σχολικών μονάδων, με τον τίτλο «Παλαιογραφία, το ταξίδι της Γραφής». Αυτό το πρόγραμμα έχει θέσει τους εξής στόχους: να υπάρχει μια επικοινωνία μεταξύ του Πατριαρχικού Ιδρύματος και των σχολικών μονάδων, να στηριχθούν τα τελευταία στο εκπαιδευτικό τους έργο και σε εκπαιδευτικές τους δράσεις, να κατανοήσουν οι μαθητές ότι η γνώση μπορεί να προσεγγιστεί διεπιστημονικά και διαθεματικά, να είναι ικανοί μεταδώσουν αυτή την γνώση στην κοινωνία και στους θεσμούς, τα σχολεία να αποκτήσουν τη δυνατότητα εξωστρέφειας, να γίνει γνωστό ο αγώνας του Οικουμενικού Πατριάρχη για την ανάδειξη, προστασία και συνέχιση της πολιτιστικής κληρονομιάς, να έρθουν, οι μαθητές, σε επαφή με την παλαιά γραφή μέσω έξυπνων εργαστηρίων, να αντιληφθούν το μεγαλείο του γραπτού λόγου, της γλώσσας και των εικονογραφιών, να αναπτυχθεί η κριτική τους ικανότητα και τέλος να τους δημιουργηθεί η θέληση για ενασχόληση με όλα τα παραπάνω.

Συμπερασματικά, γίνεται αντιληπτή τόσο η αξία των χειρογράφων, ως κείμενα πολιτιστικής κληρονομιάς, όσο και η αξία της ψηφιοποίησης που συμβάλλει αποτελεσματικά στην διατήρηση αυτού του ιστορικού μας πλούτου αλλά και στην άμεση πρόσβαση σε αυτόν. Έτσι δημιουργούνται οι προϋποθέσεις η νέα γενιά να ενδιαφερθεί να εξερευνήσει αυτόν τον πλούτο έχοντας συνείδηση την μεγάλη αξία που κρύβει για όλους μας.

Σας ευχαριστούμε πολύ!

Νικόλαος Μέλλιος, Φωτεινή Μπαδέκα- Προπτυχιακοί φοιτητές Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.

Βιβλιογραφία:

- Άρθρο Μπιτζενή Δημητρίου, Εκπαιδευτικός όμιλος γραφικών τεχνών

- Άρθρο Μάριου Πλωρίτη, Ένας προφήτης των “μέσων”- Ο Μάρσαλ Μακ Λούαν και η επικοινωνία
- Βιβλίο του Δημητρίου Μπιτζενή "Η ιστορική εξέλιξη της γραπτής επικοινωνίας μέχρι τον Γουτεμβέργιο"
- Βικιπαίδεια, Ιστορία των χειρογράφων
- Μανασή Χρήστου, Μελέτη της ποικιλότητας βακτηρίων και συσχέτιση της με βιοαλλοίωση ιστορικών χειρογράφων, μεταπτυχιακή εργασία, Λάρισα 2012
- Προφορικές παραδόσεις του μαθήματος «Ερμηνεία Καινής Διαθήκης Υ301», της Παπαδημητρίου Κυριακούλας, καθηγήτρια του τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού του Α. Π. Θ.
- Ελένης Γαλιώτου, Ψηφιοποίηση και πρόσβαση στο περιεχόμενο βιβλίων και χειρογράφων της Ι.Μ. Ευαγγελίστριας Σκιάθου, εισήγηση στο 2ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψηφιοποίησης Πολιτιστικής Κληρονομιάς - 2017
- Ευλαμπίας Τσιρέλη, Το ταξίδι της γραφής. Από τα χειρόγραφα του Κουμράν, στους κώδικες και την ψηφιοποίηση. Μια βιωματική εκπαιδευτική δράση σε συνεργασία με το Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών, Τομ. 4 -Πρακτικά 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων: Θρησκευτική Εκπαίδευση: Σύγχρονες τάσεις και επικαιρότητα
- Επιστημονική Ημερίδα «ΘΕΟΛΟΓΙΑ – ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ - ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ», 2021: <https://www.fryganiotis.gr/2021/06/01/theologia-perivallon-politismos/>
- Πρόγραμμα "Στον κόσμο των βυζαντινών χειρογράφων", 2001-2004: <https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=1925#prettyPhoto>
- Σύμφωνο Συνεργασίας μεταξύ του ερευνητικού φορέα: Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών και των σχολικών μονάδων: 2ο Πρότυπο Λύκειο Θεσσαλονίκης, Γυμνάσιο Εκπαιδευτηρίων Φρυγανιώτη, 2ο Γελ Πυλαίας, Γυμνάσιο Νέου Σουλίου Σερρών, Big Bang School